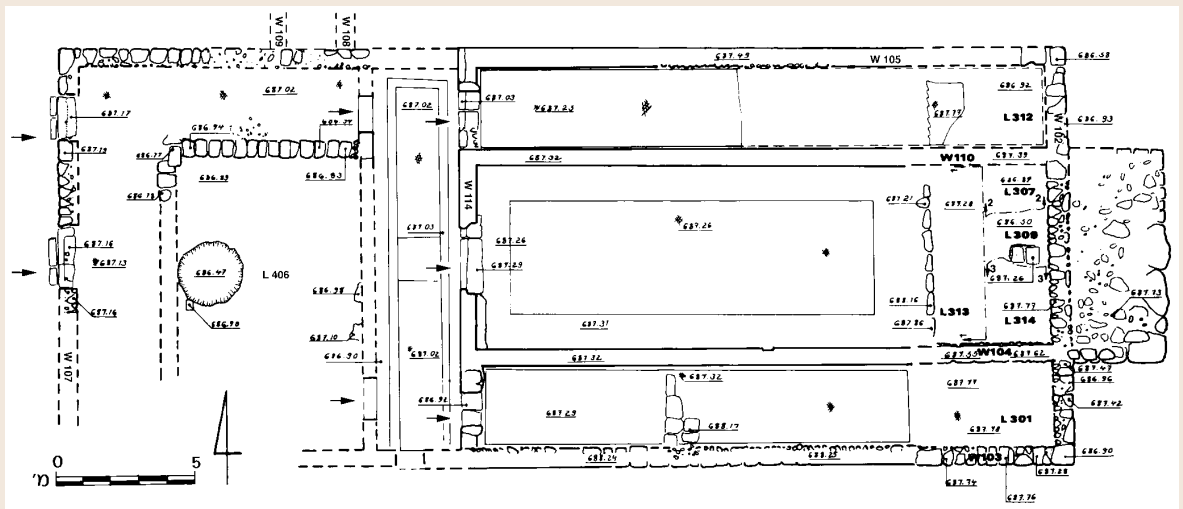

'כנסיית הבזיליקה' הביזנטית בשילה

מיכאל דדון

איור 1. תכנית הכנסייה

מזרחה. שלושת מרכיבי הכנסייה - אטריום, נרתקס ואולם - רוצפו בפסיפסים (להלן), השייכים לפחות לשני שלבים שונים בתקופה הביזנטית. הקירות נבנו מאבנים גדולות (0.7-1.0x0.7 מ', עובי 0.6 מ'), שהוחלקו רק בצדן הפונה לפנים המבנה, ואילו בפן החיצוני הן טויחו בשכבת טיח עבה. אחר כך, כנראה במאה ה-10 לסה"נ, הוסבה הכנסייה למגורים, כעדות מחיצות שנבנו בתוך הסיטראות ובאולם התווך.

האטריום (10.2 מ'x13.7 מ') -

לכניסה לאטריום, מרחוב מרוצף פסיפס (1x2x3 מ'), היו במקור שלושה פתחים, ושניים מהם נשתמרו: הצפוני, שרוחבו 1.6 מ', והמרכזי, שרוחבו 2.2 מ'. באטריום שרדו לגובה נדבך היסוד יסודותיו של סטילובט שצורתו כצורת האות ח'י"ת. הסטילובט בנוי בחלקו על הסלע ובקטעים אחדים - שפני הסלע בהם גבוהים - נחצבה תעלת יסוד ששרידיה נחשפו עתה. הסטילובט הקיף חצר מרוצפת לוחות אבן (מידות כל לוח: 0.4 מ'x0.6 מ') ואילו הסטוויים שסביבו רוצפו בפסיפס הדומה לזה של הרחוב (להלן). מתחת למפלס המרצפות שבחצר נתגלו שרידי בור סיד ששימש בעת בניית הכנסייה; ייתכן שהיה בור נוסף

מאמר זה ראה אור ב'עתיקות 32' (התשנ"ז), עמ' 167-175, ונערך מחדש לצורך פרסומו בספר זה.

ב-1929 וב-1932 ערכה משלחת דנית חפירות באתר שילה.¹ בחפירות נחשפו שתי כנסיות, והן כונו 'כנסיית הצליינים' ו'כנסיית הבזיליקה'. בשנים 1981-1984 חודשו החפירות בתל.² בשנת 1990 נחפרה ונוקתה כנסיית הבזיליקה מטעם קמ"ט ארכאולוגיה ביהודה ובשומרון כדי להכשיר את האתר למבקרים.³

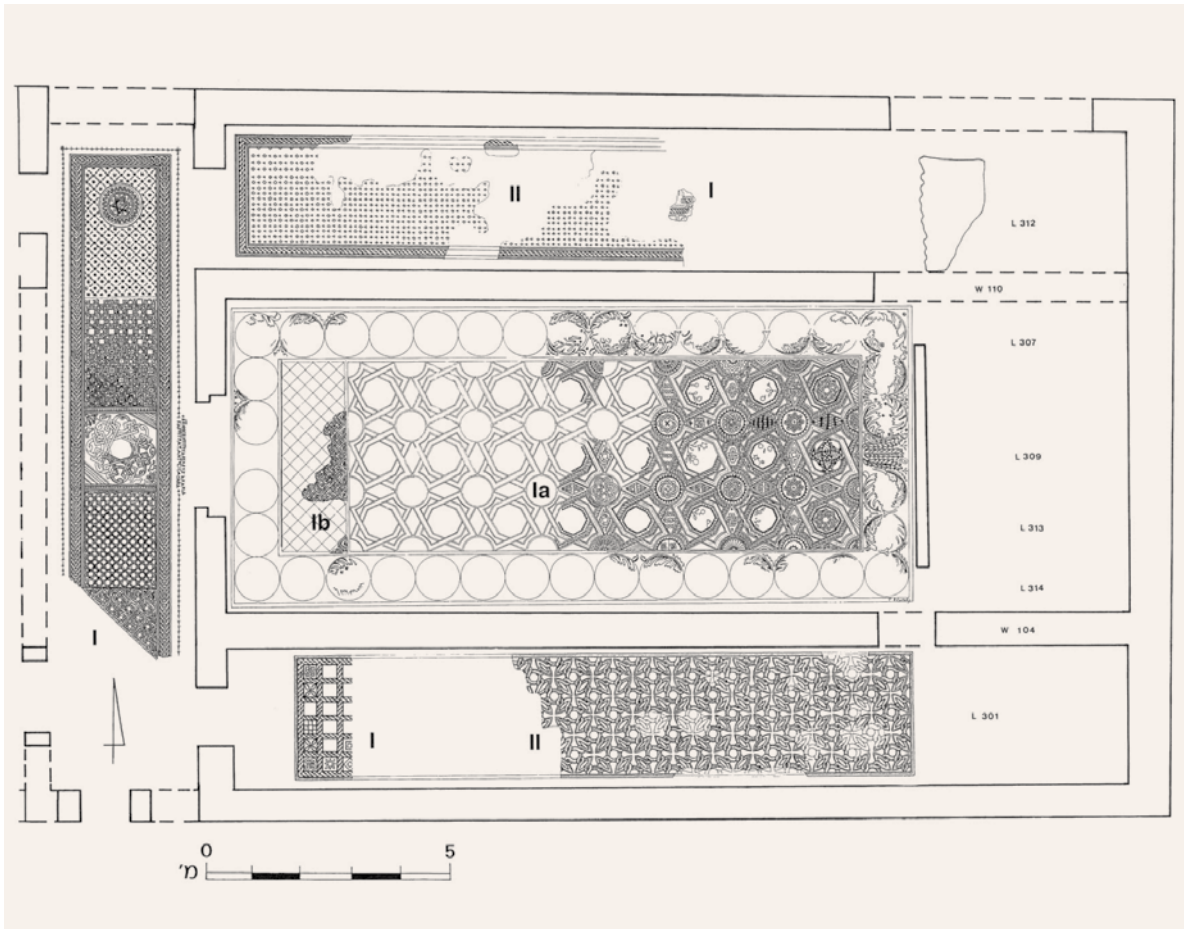
הכנסייה

הכנסייה (15.2 מ'x40.4 מ'; איור 1), מטיפוס בזיליקה, נבנתה בחלקה המזרחי על שרידי מבנה קדום, שנבנה סביב המאה ה-1 לפסה"נ - ה-1 לסה"נ. בחלקה המערבי היא נבנתה על מילוי שהונח ישר על הסלע, המשתפל במתינות

1. Kjaer 1930 pp. 87-104

2. פינקלשטיין, 1986, עמ' 210-214; Finkelstein 1993.

3. בחפירות (רשיון י"ש 470), בראשות המחבר, השתתף א' אהרנשטם, וסייעו ט' סלוצקי (ציור), ש' עממי (צילום) ו' ותקין (מדירות). אנו מודים ל' מגן ולל' די סגני על הערותיהם.

איור 2. שטיחי הפסיפס בכנסייה

רצפות הפסיפס⁴

שטיחי הפסיפס, שהשתרעו על פני 223 מ"ר (איור 2), נשתמרו ברובם היטב. ארבעה שטיחי הפסיפס הצבעוניים - אחד בכל סיטרה, אחד בנרתקס ואחד באולם התווך - עשויים סגנון גאומטרי ששולבו בו דגמים צמחיים. רצפות הפסיפסים באטריום וברחוב עשויות אבנים לבנות. רצפת האטריום עשויה בדגם פסיפס שבו האבנים של פנים השטיח נטויות בזווית של 45° לאבני הפסיפס של המסגרת - שלוש שורות אבנים המקבילות לקירות. רצפות אולם התפילה והנרתקס עשויות היטב באבנים קטנות, כ-130 אבנים לדצימטר רבוע, ואילו הפסיפסים שבסיטראות ובאטריום מכילים כ-50-70 אבנים לדצימטר רבוע. בפסיפסים הובחנו שני שלבים ששולבו זה בזה: השלב הקדום (איור 2: I) עוטר בדגמים מורכבים של תשליבים הנדסיים וצמחיים, היוצרים מדליונים ששובצו בהם דמויות בעלי חיים. השלב המאוחר של הפסיפסים (איור 2: II) - הקשור אולי לתיקונים האיקונוקלסטיים

שימש בור מים בחלקו הדרומי-מערבי של האטריום - שלא נחשף. על פני השטח ניכרים שרידי קירות (W108, W109), כנראה של חדרים שניגשו אל האטריום מצפון.

הנרתקס (3.0 מ'x13.7 מ') -

נחפר ושוחזר בידי המשלחת הדנית. עתה נחשף החלק הצפוני של הנרתקס.

אולם התפילה (13.7 מ'x20.5 מ') -

אל אולם התפילה נפתחו שלושה פתחים, אחד לאולם התווך (6.6 מ' רוחב האולם) ושניים לסיטראות (3 מ' רוחב הסיטרה הדרומית, 2.95 מ' רוחב הסיטרה הצפונית).

שני סטילובטים (0.6 מ' רוחב) -

בסיס לשישה עמודים בכל צד - מפרידים בין האולם לסיטראות. שרדו שברים של 12 העמודים - אורכו של השבר הגדול ביותר הוא כ-4.5 מ' - 12 כותרות קורינתיות ו-12 בסיסים, אחד מהם באתרו; בסיסי העמודים (0.7 מ'x0.7 מ') חרוגו כדי 5 ס"מ משני עברי הסילובט (איור 14, 9).

4. שטיח הפסיפס של אולם התווך פורסם בדו"ח ראשון של המשלחת הדנית (Kjaer 1931). שאר שטיחי הפסיפס לא זכו לפרסום אף על פי שיתכן שכבר נחשפו בעבר.

איור 3. רצפת הנארתיקס, מבט מדרום

איור 5. הקטע האמצעי של רצפת הנארתיקס, מול הכניסה הראשית לאולם התווך; משמאל - קטע ב'; באמצע - קטע ג' ומעליו הכתובת; מימין - קטע ד'

איור 4. קטע א' של הפסיפס בנארתיקס, מבט מדרום

(איור 5: מול פתח אולם התפילה) מוגבל באמצעות פסים שחורים שביניהם שורת שיניות (דגם A5) בצבע אדום. בפינה הצפונית-מערבית והדרומית-מזרחית ניצבות באופן הרלדי שתי ציפורים וביניהן פרח; הפינות הנגדיות חסומות בפסים אלכסוניים בצבע שחור, אדום ולבן. במרכז - דגם גאומטרי מורכב: תשליבים של שמונה מעגלים ושמונה ריבועים שלהם מסגרת כפולה בצבעי שחור ואדום. מעל - כתובת הקדשה (0.2 מ'x 1.7 מ') ובה שתי שורות (איור 6), כתובה בחום-אדמדם על רקע לבן, שתרגומה: "אדוני, זכור לטוב את עבדך זכריה ואת הכותב"⁷. בתחילת הכתובת ובסופה - צלבים. תשליב גאומטרי של עיגולים (איור 5), הנושקים בארבע נקודות ויוצרים מעוין שלו צלעות קשותות. צבעיו הם חום, אדום ושחור על רקע לבן.⁸ חלקה הדרומי של הרצפה נפגע מאוד, אך העיטור ברור: דגם חוזר של ריבועים המורכבים מארבעה פסים בצבע חום-אדמדם, צהוב, שחור ולבן, שכלואים בהם עיגולים הנושקים לריבועים בארבע נקודות.

שנערכו ברצפות הפסיפס הקדום - עוטר בדגמים צמחיים פשוטים והנדסיים מורכבים.⁵ לשני השלבים שבפסיפסים לא נמצאו עדויות במבנה; ייתכן כי המשך החפירה במקום יחשוף את שרידי שני השלבים ותאפשר את תיאורם. שטח הפסיפס בנרתקס (איור 2, III) עשוי על רקע לבן. הוא מוקף מסגרת כפולה: חיצונית, המורכבת מניצנים סכמטיים בצבע שחור, ופנימית - תשליב מורכב (רב-סרטי), שצבעו שחור, לבן, צהוב וחום-אדמדם על רקע אפור.⁶ השטיח הפנימי חולק לחמישה מקטעים המתוארים להלן מצפון לדרום:

1.6 מ'x 3.0 מ': (איור 4) צלבי מלטה עשויים מארבעה משולשים, נתונים בתוך מעוינים. בצפון קטע זה עוצב מדליון (קוטרו 0.95 מ'), ממוסגר בשני מעגלים בצבעי חום-אדמדם ושחור, שביניהם כלאו דגם מיאנדר בצבע אדום על רקע לבן. במרכז המדליון יש כעין מגן דוד - שני משולשים, אדום ושחור, שלובים, על רקע אדום.

1.6 מ'x 2.5 מ': (איור 5) עיגולים וריבועים לסירוגין, משולבים. במרכזם נתונים דגמים גאומטריים מגוונים.

7. SEG: 8 (1937):21. No. 149; Starr 1935, pp. 26-27
8. השוה כהן, תשל"ט, עמ' 23; צפיריס ודינור, תשל"ח.

5. והשוו בצפירי: טלגם ווייס, תשמ"ט.
6. דגם B12; ראו 138-141, Avi-Yonah 1933-1934, pp.

איור 6. הכתובת שעל שטיח הפסיפס בנארקס, מבט ממערב

איור 7. שטיח הפסיפס שבאולם התווך ופרט: מבט ממזרח

במרכז השטיח יש שורות של תשליב המורכב ממדליונים עגולים ומשושים לסירוגין (איור 7). בשורה הראשונה מצד דרום ארבעה חצאי מדליונים עגולים, וביניהם שלושה מעוינים. בשורה השנייה שישה מדליונים משושים המשתלבים זה בזה, וביניהם ארבעה מעוינים ששתי צלעותיהם הקצרות מתעגלות. הצלעות מעוטרות בפסים צבעוניים הכוללים תשליב מסתלסל של צמה ודגמים מעולם הצומח. במרכז המדליונים היו נתונים צלבים ודמויות, ובהן דמויות אדם (איור 9), שתוקנו במסגרת השינוי האיקונוקלסטי לדגמים צמחיים פשוטים או גאומטריים.

בחלק המערבי של רצפת הפסיפס נחשף שטיח מלבני מוקף מסגרת, העשויה כרצועת משולשים דקה; שטיח זה (איור 2: Ib), שזמנו לא ברור, כולל תשליב של ריבועים ותשליב של מעגלים לסירוגין.

רצפת אולם התווך (6.6 מ'x20.5 מ': איור 7) נשתמרה כנראה מימי הקמת הכנסייה (איור 2: Ia), למעט הקטע המלבני שבמערב השטיח (איור 2: Ib), שתאריכו אינו ברור. ייתכן שקטע זה הוא בן זמנו של הפסיפס כולו או שהוא מייצג את השלב המאוחר של הפסיפסים. מסגרת שרוחבה כמטר אחד תוחמת את השטיח. המסגרת מעוטרת בדגם של מעגלים מדומים שנוצרו מעלי קוציץ (אקנטוס) משתרגים בצבע שחור וחום-אדמדם לסירוגין (איור 8), שבתוכם מדליונים. במרכז המדליונים נתונות דמויות בעלי חיים: אריה, סוס וברדלס, ששרדו בצלע הצפונית. באמצע הצלע המזרחית של המסגרת מעוצבים עלי קוציץ נפתחים שצבעם שחור; העלה האמצעי צבעו חום-אדמדם (איור 8). משני צדי עלי הקוציץ נשתמרו באופן חלקי איילות, הניצבות בצורה הרלדית. צלבי מלטה לבנים על רקע שחור פזורים בין העלים.

איור 8. פרטים משטיח של אולם התווך: דגם מעולם הצומח - עלה קוציץ נפתח - באמצע הצלע המזרחית, מבט על של מסגרת השטיח, ושני עלי קוציץ התוחמים מדליון ברצועה החיצונית של השטיח

מחולק לריבועים, שדגם צמה בצבעי אדום ושחור לסירוגין, הקטן מזה המקיף את השטיח כולו, מפריד ביניהם. משני צדי הצמה יש פסים כהים. את השטיח של השלב המאוחר מקיפה מסגרת (0.23 מ' רוחב), הכוללת תשליב של צמה⁹ בצבע חום-אדמדם וצהוב על רקע שחור. משני צדי הצמה יש ארבעה פסים: חום, אדום, שחור ולבן. במרכז השטיח מתואר דגם חוזר של מעוינים - שבמרכז כל אחד מהם נקודה - ושל ניצנים בצבע שחור על רקע לבן.

שטיח הפסיפס של השלב הקדום בסיטרה הדרומית (איור 2) שרד בחלקה המזרחי של הסיטרה: אורכו 1.25 מ' ורוחבו 2.75 מ'. הוא כולל ריבועים לבנים (0.3 מ' x 0.3 מ'), המוקפים דגם צמה שצבעיו שחור ואדום, עם פס הפרדה בצבע לבן. בדגמים שבמרכז הריבועים פרח שלו ארבעה עלי כותרת וכוכב מתומן. בדגם הפסיפס של השלב השני (2.75 מ' x 8.25 מ': איור 11) יש תשליב מורכב של דמויי מעגלים ובתוכם מעגלים קטנים בשחור, באדום ובצהוב לסירוגין.¹⁰

הממצא הקרמי

שני לוקוסים עיקריים ממזרח לאולם התווך מאפשרים לשחזר את תולדות האתר: קבוצת כלי החרס הקדומה, מלוקוס 314 (שכבה חתומה של מילוי בין שתי רצפות), מיוחסת לשלהי התקופה ההלניסטית-תחילת התקופה הרומית (מחצית שנייה של המאה ה-2 לפסה"ג-שלהי

רצפת הסיטרה הצפונית (2.9 מ' x 9.9 מ': איור 10) של השלב הקדום, שהוא קטע קטן במרכז השטיח (0.5 מ' x 0.6 מ'; ראו איור I:2), שולב ברצפת הפסיפס של השלב המאוחר. קטע פסיפס זה עשוי היטב באבנים קטנות. הוא

איור 9. מרכז בשטיח המעטר את אולם התווך. באחד המדליונים היתה נתונה דמות, שעברה תיקון איקונוקלסטי

9. דגם B3 ; ראו: Avi-Yonah 1934, pp. 92,105 ; השווי צפירי והירשפלד, תשל"ט.

10. השווי 101. Magen and Talgam 1990, pp.

תולדות המבנה

באונומסטיקון של אוזביוס מתוארת שילה ככפר קטן במחוז עקרבה (עקרבתני), השוכן 12 מילין רומיים משכם.¹¹ חשיבותה של שילה היא בעיקר כאתר עלייה לרגל, ונזכרים בה שרידי מזבח, כמו למשל בסיפורה של אגריה¹² מהמאה ה-4 לסה"נ. תאודוסיוס תיאר את שילה בתחילת המאה ה-6 לסה"נ, כנראה על סמך מקורות קדומים.¹³ שילה מסומנת במפת מידבא, אך שם היא ממוקמת מצפון-מזרח(!) לשכם.¹⁴

לפני ייסוד הכנסייה, במאה ה-2 לפסה"נ -ה-1 לסה"נ, ניצב במקום מבנה, אך שרידיו הדלים אינם מאפשרים לשחזר את תכניתו ואת תפקידו; ייתכן שלשם הכנת השטח לבניית הכנסייה הוסרו חלקים ממבנה זה.

השלב הראשון של הכנסייה - שלב הקמתה - אינו מחוור די הצורך, ואילו סופו כנראה בימי מרידות השומרונים,¹⁵ כעדות שכבת אפר מורבדת על רצפת הפסיפס של אולם התווך, שנחשפה בחפירות המשלחת הדנית; כלומר יש לתארך את סוף שלב זה לפרק הזמן שבין המרד של שנת 484 לסה"נ (ימי זנון) למרד של שנת 529 לסה"נ (ימי יוסטיניאנוס). הרס זה משתקף בתיקונים שנעשו בסיטראות.¹⁶

זמנו של השלב השני של הכנסייה היה עדיין במחצית

המאה ה-1 לסה"נ), והיא מתארכת את המבנה הקדום שעליו נבנתה הכנסייה. קבוצת הכלים המאוחרת, שנמצאה בלוקוס 317 (מתחת לפני השטח) ומעל לוקוס 313 ו-314 (מפני השטח ועד רצפה עשויה אדמה כבושה),

איור 10. שטיח הפסיפס בסיטרה הצפונית, מבט ממערב

תוארכה למאה ה-6 לסה"נ, בלי יכולת להבחין בין שני השלבים בזמן קיום הכנסייה.

איור 11. שטיח הפסיפס המעטר את הסיטרה הדרומית, מבט ממערב

11. אוזביוס, אונומסטיקון, 28:158.

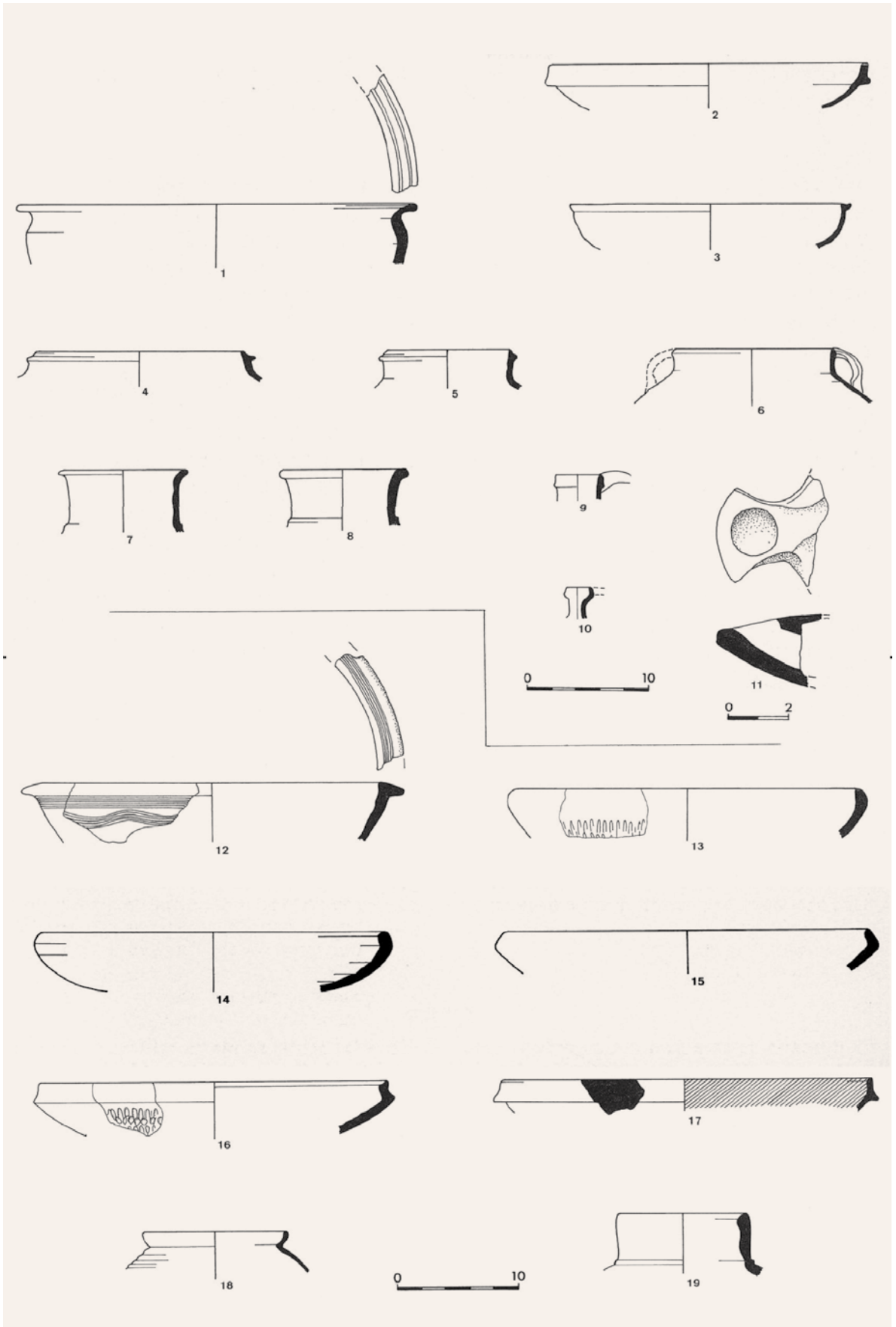
12. Wilkinson 1981, p. 202.

13. Wilkinson 1977, p. 65.

14. Avi-yonah 1954, p. 31.

15. אביוונה, תשט"ז.

16. Andersen 1985, p. 45.

איור 12. כלי חרס מהתקופות ההלניסטית והרומית (מס' 1 - 11) ומהתקופה הביזאנטית (מס' 12 - 19)

ו' גרן, תיאור גיאוגרפי, היסטורי וארכיאולוגי של ארץ-ישראל: השומרון ב (תרגום ח' בן-עמרם), ירושלים תשמ"ד.

● **טלגם ווייס, תשמ"ט**
 ר' טלגם וז' ווייס, " 'חיי דיוניסוס' ברצפת-הפסיפס של ציפורי", קדמוניות 83-84 (תשמ"ט), עמ' 93-99.

● **כהן, תשל"ט**
 ר' כהן, "כנסייה ורצפות-פסיפס ביזאנטיות ליד כיסופים", קדמוניות 45 (תשל"ט), עמ' 18-24.

● **פינקלשטיין, 1986**
 ' פינקלשטיין, הארכיאולוגיה של תקופת ההתנחלות והשופטים, תל אביב 1986.

● **צפיריס ודינור, תשל"ח**
 ו' צפיריס וא' דינור, "כנסיית קיריקוס הקדוש ליד קיבוץ מגן", קדמוניות 41 (תשל"ח), עמ' 26-29.

● **צפירי והירשפלד, תשל"ט**
 ' צפירי ו' הירשפלד, "כנסייה מן התקופה הביזאנטית בחורבת ברכות", קדמוניות 44 (תשל"ט), עמ' 120-128.

הראשונה של המאה ה-6 לסה"ג, כשהיישוב בשילה התרחב ונבנתה עוד כנסייה - 'כנסיית הצליינים'. ב'כנסיית הבזיליקה' נעשו שינויים איקונוקלסטיים של הסרת דמויות בעלי חיים - ואולי גם דמויות אדם - ברצפת אולם התווך; ובמקומם עוצבו דגמים פשוטים מעולם הצומח (איור 7). דומה ששלב זה נסתיים באמצע המאה ה-8 לסה"ג, אולי ברעידת אדמה שפקדה את האזור בשנת 747-748 לסה"ג, והרסה את חלקה הדרומי של הכנסייה. במאה ה-10 לסה"ג נכראה הוסבה הכנסייה למגורים.

רשימת קיצורים ומקורות

- **אבי-יונה, תשט"ז**
 מ' אבי יונה, "על מרידות השומרונים בביזאנטים", ארץ ישראל ד (תשט"ז), עמ' 127-132.
- **אוזביוס, אונומסטיקון**
 אוזביוס, ספר אונומסטיקון, מהדורת 847 (תרגום ע"צ מלמד), ירושלים תש"י.
- **גרן, תשמ"ד**

מס' בלוח	כלי	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	קערה	114	טין חום בהיר, ליבה כהה	Hayes 1972. Fig. 68:15
2	קערה	314	טין חום-אדמדם	
3	קערה	314	טין חום-אדמדם	
4	סיר בישול	314	טין חום-אדמדם	Salier 1957. Fig. 47:2; Strange 1975. Fig. 5:15
5	סיר בישול	314	טין חום-אדמדם	
6	סיר בישול		טין חום-אדמדם	
7	קנקן	314	טין חום כהה, ליבה כהה	
8	קנקן	314	טין חום, ליבה כהה	
9	פכית	314	טין חום כהה	
10	פכית	314	טין חום כהה	
11	נר	314	טין חום כהה	Aharoni 1962. Fig. 20:30; Strange 1975. Fig. 16:10
12	קערה	317	טין חום בהיר	
13	קערה	317	טין חום בהיר, עיטור חרות דמוי קשקשים	Hayes 1972. Fig. 30:58a; Salier 1957. Fig. 50:3479
14	קערה	317	טין חום בהיר	
15	קערה	317	טין חום בהיר	
16	קערה	317	טין חום בהיר	
17	קערה	317	טין חום בהיר, חיפוי אדום מן הפנים ושחור מן החוץ	
18	קערה	317	טין חום-אדמדם, ליבה שחורה	
19	קערה	317	טין חום בהיר, ליבה כהה	